

**Петро РАДЬКО**  
(Полтава, Україна)

УДК 342. 2 ( 092) ( 477) «197 / 9»

**Українська державна ідея  
в творчості історика  
Михайла Брайчевського**

Відомий український історик Михайло Брайчевський був і залишиться в нашій пам'яті взірцем громадянської мужності, символом наукової чесності і принциповості – людиною, яка не піддавалася шаленому тиску радянської репресивної системи, не поступалася власною совістю заради кар'єри й життєвих благ. Слід визнати, що не надто помічали останніми роками на академічному й державному “олімпі” ученого, котрий у часи панування антинаукових догм у вітчизняній історіографії не боявся промовляти слово правди, був справжнім провісником свого народу, а на останньому етапі національно-визвольних змагань поклав усі свої знання і досвід на олтар боротьби за незалежність України, за українську національну ідею [28, с. 5].

В українській історіографії визнано, що секретом успіху Михайла Брайчевського були його феноменальна працездатність, знання величезної кількості різноманітних джерел, вміння оперувати цими джерелами, рідкісний талант ясно й логічно викласти власне розуміння складної наукової проблеми. Усі ці якості виявили себе в монографіях – “Коли і як виник Київ” (1963), “Біля джерел слов'янської державності” (1964), “Походження Русі” (1968), які містили всебічний аналіз писемних джерел, що вміло поєднувалися з джерелами археологічними. Творчу спадщину Михайла Брайчевського всебічно вивчали М. Антонович [1], Н. Бай [2], О. Бодак [3; 4], С. Брайчевський [23], М. Гводзь [24], А. Іванко [26], Я. Ісаєвич [27], Ю. Кухарчук [28; 29], С. Наливайченко [30], В. Петров [31], М. Сагайдак [32], О. Сущенко [33] та ін. Метою даного дослідження є з'ясування творчої спадщини Михайла Брайчевського як історика у популяризацію української державної ідеї.

Відомо, що радянська історична наука обстоювала концепцію походження російського, українського й білоруського народів з єдиного слов'янського етносу, стверджуючи спільність їх історії та культури і тим обґрунтовуючи історичну закономірність “злиття націй”. М. Брайчевський же, ретельно проштудіювавши матеріальну культуру населення Східної Європи протягом I тисячоліття н.е. та зіставивши археологічні, лінгвістичні та антропологічні джерела з писемними свідченнями про розселення на цій території слов'янських племен, дійшов висновку, що твердження про “спільну колыску трьох народів-братів” не має під собою практичного підґрунтя. З його досліджень випливало, що те державне об'єднання слов'янських племен, яке у IX ст. отримало назву “Русь”, виникло в українському лісостепу, що первинне ядро Русі – “це Середня Наддніпрянщина з Києвом, Черніговим, Переяславом” [17, с. 162–163], а прилеглі до цієї території північні й північно-східні землі, населені іншими етносами, втягувалися в процес слов'янізації значно пізніше, піддаючись під протекторат Русі.

Поява кожної з названих монографій супроводжувалася численними рецензіями у вітчизняній і зарубіжній науковій періодиці. “Завалена” свого часу докторська (“Біля джерел слов'янської державності”) отримала високу оцінку такої неординарної постаті у вітчизняній археології та історії, як В. Петров. Він, зокрема, звернув увагу на дивовижну відповідність визначеного М. Брайчевським ареалу поширення черняхівської культури – відомостями, наведеним у Йордана, котрий стверджував, що “землі в межах Дніпра, Дністра, Дунаю та Вісли в першій половині IV ст. становили територіально-етнічну цілісність” [31, с. 152–154]. Низку схвальних відгуків викликала й книга “Коли і як виник Київ”, що стала справжнім науковим бестселером і вже наступного року була перевидана російською мовою. Монографію ж “Походження Русі” на Заході було названо “новим і дуже важливим кроком вперед на шляху до з'ясування проблеми походження Русі”, а високий дослідницький рівень, об'єктивність і незаангажованість її автора у вирішенні наукових проблем ставилися за приклад російським ученим, “...залюбки протягують в науковий ужиток антинаукові, імперіалістські й русифікаторські тенденції” [1, с. 150–152].

Чільне місце в історіографічній спадщині вченого посідає монографія “Суспільно-політичні рухи в Київській Русі” датована 1980 р.

Цей твір настільки масштабний, що навіть побіжний його огляд зайняв би тут чимало місця. Тож лишаючи цю справу майбутнім дослідникам, Ю. Кухарчук відзначає лише кілька ключових моментів, які лежать в основі авторського бачення об'єктивних і суб'єктивних причин трагічного падіння однієї з наймогутніших держав середньовічної Європи. Неупереджено підходячи до аналізу політичних колізій і глобальних соціальних потрясінь, які періодично виникали в надрах давньоруського суспільства, М. Брайчевський вже у вступі рішуче відкинув один із розхожих постулатів радянської доби: хід історії в усі часи визначала тільки боротьба народних мас. З цього приводу він зазначає: “Звичайно, боротьба народних мас була найважливішим фактором історичного розвитку у найбільш відповідальні, критичні хвилини. Але ж історія складається не тільки з таких критичних моментів. Нормальний, поточний хід розвитку значною мірою залежав від активності тих, хто зосереджував у своїх руках державну владу, – від їх інтересів, прагнень, від їх розуміння реальної обстановки, від їх здібностей і вміння ставити та розв'язувати актуальні практичні завдання” [21, с. 52].

Важко не погодитись з тією думкою сучасному українцеві, на очах якого “здібностями” та моральними якостями нагороджують тих, кого примхи долі занесли на верхівку влади. Україна, маючи після розвалу Союзу найкращий поміж колишніх республік “стартовий капітал”, без війни та революцій за десять років перетворилася у злиденну і корумповану країну “третього світу”, з якою не бажають сьогодні співпрацювати цивілізовані країни [28, с. 31].

Розглядаючи Київську Русь у контексті загальноєвропейського історичного процесу, зважаючи, що вона нічим не поступалася за рівнем розвитку таким країнам, як Франція чи Італія, М. Брайчевський відмічає в ній цілу низку явищ, аналогічним тим, які мали місце на Заході, наводячи докази того, що деякі прогресивні кроки в історичному розвитку були зроблені на Русі навіть раніше. Причому увага акцентується не так на економічному боці справи, як на характері суспільних відносин, буржуазні підвалини яких виявили себе в тому, що ремісники, купці та лихварі все рішуче перебирали в свої руки важелі суспільно-політичного життя. Такий характер стосунків між боярсько-князівською верхівкою та буржуазними верствами населення, на думку автора, вже виразно виявили себе у передмонгольській час не лише в Новгороді та Києві, а й у деяких інших містах Русі. Але

оцінюючи буржуазні відносини як рушійний фактор (для феодальної системи), автор наголошує, що нові тенденції водночас тягли за собою прогресивні зрушення у сфері суспільної свідомості, формуючи новий світогляд. Останній М. Брайчевський називає його давньоруським передренесансом або давньоруським гуманізмом, вважаючи, що він за соціальним змістом був невід'ємною часткою європейського Відродження і почав виявляти себе на Русі століттями раніше, ніж в Італії (див: [28, с. 32]).

Філософське осмислення суті давньоруського гуманізму, аналіз світоглядних уявлень, поглядів і концепцій мислителів-книжників Русі є головною темою другого твору – “Історична думка в Київській Русі”. Тут аналізуються всі основні категорії літературних пам'яток, які дійшли до нас у автентичному вигляді або, тим чи іншим чином зафіксовані в пізніших текстах. В основі аналізу лежить ідея, що всі писемні джерела давньоруського часу—від літописів, з наявними в них легендами та переказами, до “житій”, біографічних оповідок та повістей – відображають реальні історичні події.

У цьому зв'язку ґрунтовно аналізується найвидатніший твір давньоруської історіографії – “Повість минулих літ” Нестора. Тут наголошується погляд літописця на всесвітню історію як на щось, що пов'язане безліччю між собою різноманітних ниток в одне ціле, а також – діалектична думка, згідно з якою історичним процесом керують дві діаметрально протилежні сили (добро і зло), які переломлюються через вчинки людей. Та найбільш актуальним для часу, в якому творив Нестор, є погляд на роль держави, центральної князівської влади. Він наголошує, що саме держава є тією розумною організацією, яка утворює з людей суспільство. Як висновок, князі, котрі керують нею і визначають шляхи її розвитку, повинні нести відповідальність за її долю, а отже, й за долю народу в цілому (див: [28, с. 33]).

М. Брайчевський звертається до аналізу найвизначнішого твору європейської середньовічної літератури – “Слово о полку Ігоревім”. Дослідник піддає рішучій критиці думки, ніби основним змістом цього твору є ідея звихсту Руської землі від зовнішніх ворогів, а сам твір має героїчний характер і оспівує доблесть сіверського князя. Геніальність автора “Слова” він вбачає в тому, що той зумів крізь строкатий калейдоскоп подій та осіб побачити головну проблему, яка стояла перед давньоруським суспільством, що його увага прикута не до особистості, а до долі всього народу (Ігор засуджується не за якісь

там індивідуальні вади, а за те, що зажадав особистої слави на шкоду інтересам Руської землі) [28, с. 35].

Фундаментальне дослідження “Утвердження християнства на Русі” змушує іншими очима поглянути на процес становлення на Русі нової віри, по-новому оцінити й роль у цьому процесі Аскольда, і суть раптового “осяяння” Володимира Святого – зятого поборника язичництва на початку свого княжіння. Ця книга цілком заслуговує на те, щоб стати предметом обговорення у колах теологів найвищого рангу. Показовим є той факт, що коли з нею ознайомився папа Іоанн-Павло II, він запросив українського вченого на аудієнцію до Риму. Але компартійна влада зробила все, щоб цього не сталося: Михайла Брайчевського не випустили в закордонну поїздку “за станом здоров’я”. Звісно, це була чергова підступна акція агонізуючого радянського режиму проти історика. З початком перебудовчих процесів він, навпаки, відчував приплив фізичних і творчих сил; заборону на його праці було остаточно скасовано, і він міг, нарешті, вільно друкуватися як у наукових, так і в будь-яких інших виданнях. Набутком доробком широкої читачької аудиторії стало в ці роки і дещо з того, що писалося “в стіл”; у 1989 р. було опубліковане (щоправда, в газетному варіанті) навіть “Приєднання чи воз’єднання?” [28, с. 22].

Історія написання цієї праці така. У 1965–1967 рр. в Інституті історії АН УРСР готувався до друку двотомник “Історія Української РСР”. Це був перероблений варіант двотомника створеного ще в 40–50-ті роки. У книзі події 8 січня 1654 р. трактувалися як “воз’єднання” України з Росією. Цей термін міцно утвердився в радянській історичній науці після урочистого святкування 300-річчя Переяславської ради. Таке трактування подій середини XVII ст. не тільки суперечило історичній правді, а й розходилося з попередніми схемами радянської історіографії, яка користувалася терміном “приєднання”. На це й звернув увагу М. Брайчевський, на той час уже відомий фахівець. Його підтримали Ф. Лось, А. Санцевич, І. Гуржій та інші історики. Директор Інституту історії АН УРСР К.К. Дубина запропонував М. Брайчевському підготувати для “Українського історичного журналу” статтю з висвітленням гостродискусійних проблем науки, пов’язаних із Переяславською радою та подальшою долею України у складі Московської держави. Були сподівання на виникнення суто академічної дискусії. Однак вихід статті затримувався, і зрештою редакція журналу взагалі відмовилася розмістити цю працю, що мала критичний характер [26, с. 5–6].

Проте стаття почала поширюватись у самвидаві. Вона написана як заперечення пропагованої офіційною радянською наукою концепції цивілізаторської, месіанської ролі Росії щодо “народів СРСР”, концепції “возз’єднання двох братніх народів” яв великодержавної, шовіністичної, як переконлива критика перекручень історії України XVII ст. По суті стаття містить об’єктивний виклад подій української історії цього періоду, тенденції її подальшого розвитку. Уже вкотре перечитуючи її сьогодні, як зауважує А. Іванко, мимо волі ловиш себе на думці, що писалася вона зовсім нещодавно, якщо не сьогодні. Доречно навести найяскравіші цитати: “Україна ніколи не була відтогнута від Росії: йдеться про різні народи, що сформувалися незалежно один від одного і в різних історичних умовах”. І далі: “... історія України дістала дуже своєрідну інтерпретацію. Виходило, що протягом багатьох століть український народ боровся головним чином ... проти власної національної незалежності. Що незалежне існування було величезним злом для нашого народу. І, отже, всі ті, хто кликав його на боротьбу за національну незалежність, були найлютішими ворогами українського народу.

Всі конкретні явища в історії України – події, тенденції, діяльність окремих осіб і самі ці особи – все оцінювалось з точки зору не класової, соціальної суті, а їхньої позиції щодо Росії. Якщо хтось обстоював ідею “возз’єднання”, то здобував позитивну оцінку, незалежно від інших умов; той же, хто брав цю ідею під сумнів або (боронь Боже) брав участь у визвольній антиросійській, антицарській боротьбі, одержував клеймо “мерзенного зрадника”, “ворожого ставленика” і “найлютішого ворога” – знову таки незалежно від своєї класової позиції та соціальної програми” (цит. за [26, с. 6].

Розкриваючи зміст відносин між Україною і Росією в післяперелавський період, М. Брайчевський наголошує: “... думати, що “возз’єднання з Росією забезпечило благотворний вплив прогресивної російської культури, яка розвивалася, на українську культуру”, можна лише з гіркою іронією. Бо російська культура в XVII–XVIII століттях знаходилася у жалюгідному стані і стояла набагато нижче від української. Вона не тільки не могла здійснювати “благотворний вплив” на українську культуру, але навпаки, сама розвивалася під благотворним впливом останньої”. Далі він наводить численні приклади на підтвердження своєї думки [26, с. 6].

Аналізуючи події Національно-визвольної війни 1648–1654 рр., Брайчевський дає аргументовані відповіді на наступні, ним же сфор-

мульован питання: 1) Що являла собою Україна в середині XVII століття і які обставини викликали війну 1648–1654 років?; 2) Якою була класова позиція Богдана Хмельницького та його оточення?; 3) Чого шукала в Україні царська влада і з якою метою вона втручалася в польсько-український конфлікт?; 4) В чому полягав зміст Переяславського акта і які наслідки мав він для подальшого розвитку України й Росії?; 5) Чи були Андрусівське перемир'я 1667 року і Вічний мир 1686 року підтвердженням і увічненням “союзу двох братніх народів”? 6) Які соціально-економічні зміни відбулися в Україні у складі Росії упродовж кінця XVII–XVIII століття ?

Відповідаючи на ці питання, даючи блискучу характеристику соціально-економічної ситуації в Україні напередодні Національно-визвольної війни, М Брайчевський спирався на дослідження О.С. Компан, І.Б. Бойка, Ф.П. Шевченка. Переяславський договір історик трактує як акт приєднання України до Росії, як “вияв колоніалістських тенденцій, притаманних до нього (російського царизму) протягом уього його існування” [26, с. 6].

Почуття відповідальності за долю України кидає М. Брайчевського у вир бурхливих суспільно-політичних процесів. Він стає одним із засновників “Руху України за перебудову”. Як зазначав у радіопередачі “Відроджені імена” один із засновників Руху філософ М. Попович, вступ до Руху такої постаті, як М. Брайчевський, став потужною підвалиною для цієї організації, важливим фактором довіри до неї, вагомим свідоцтвом того, що це – не “натовп декласованих елементів”, “крикунів з вулиці” (як це твердили комуністичні лідери та їх газети), а серйозна сила українського народу, зокрема й інтелігенції [28, с. 23].

Відомий український історик І. Гирич говорив про М.Брайчевського як активного діяча опозиційного руху: “Його ім'я стало відомим не лише фахівцям, але, що показово – інше, про нього знала вся читачка публіка брежневських часів. Це був ледь не єдиний український історик, котрого знав пересічний громадянин. Не випадково, саме археологу за фахом, а не історику належала вже хрестоматійна відома робота “Приєднання чи воз'єднання?”. Бо це була не стільки наукова праця, скільки суспільно-політичний трактат, що засвідчував світоглядну настанову автора. Цей твір заслужено став класикою дисидентської літератури” (див.: [26, с. 5]).

М. Брайчевський бере активну участь у розробці політичної програми Руху, пропонує своє бачення шляху розвитку України за нових

історичних умов, дискутує з питань державного будівництва. Його нестандартні, завжди насичені цікавими фактами й оригінальними думками виступи збирали багатолюдні аудиторії, його поважали навіть опоненти, до його думки прислухалися лідери політичних партій. Саме Михайлу Брачевському доручили зробити на Установчому з'їзді Руху співдоповідь з найважливішого питання дня: перспектив розвитку української державності в умовах очевидного розвалу радянської імперії.

Дослідники наукової творчості та громадської діяльності зазначають, що у цій доповіді учений переконливо показав – український народ має свої державотворчі традиції, закорінені ще біля витоків Київської Русі. Але нагадав він і про помилки та історичні прорахунки національно-патріотичних сил у боротьбі за незалежність, застерігши присутніх від надмірної ейфорії і запевнивши їх, що імперський “центр”, піде на все, аби вгамувати тягу України до суверенітету. Акцентуючи увагу на кількох принципових моментах державного будівництва, він наголосив, що їх ігнорування може знову повернути державність України до тієї ж історико-політичної фікції, якою вона була доти. Доцільно нагадати тут нашим “державникам” деякі з тих мудрих пересторог, які, нажаль, залишаються актуальними в Україні й зараз: 1) не повинно бути сфер життя, підпорядкованих загальносоюзним інституціям; 2) не повинно бути загальносоюзних збройних сил; 3) не повинно бути подвійного громадянства [8].

З обґрунтуванням цих положень Михайло Юліанович не раз виступав на шпальтах газет та журналів і навіть після прийняття Акту про державну незалежність України. Зокрема, коли Росія почала робити спроби протягнути через штучну структуру СНД ідею “об’єднаного командування”, “спільних стратегічних сил”, створення “Ради колективної безпеки”, він у статті “Нація і держава” чітко наголосив, що концепція “спільної оборони” є одним із найнебезпечніших стереотипів комуністично-імперського мислення, тією основою, на якій проросте “потворне дерево колишньої тюрми народів” [15, с. 121].

Одне з найважливіших місць у державній політиці України Михайло Брачевський відводив також мовному питанню, наголошуючи, що державна мова “має застосовуватися в усіх сферах суспільного життя — в державних установах, культурних закладах, на підприємствах, у торгівлі, громадському харчуванні, обслуговуванні тощо” [15, с. 122] і що офіційна влада зобов’язана підтримувати розвиток дер-

жавної, національної мови. Саме він один із перших забив на сполох “відкритим листом” до Президента України, кваліфікувавши ігнорування чиновниками державної мови та обвальне зросійщення української нації як початок реакції, очевидний крок до втрати Україною незалежності [9].

Особливе значення надавав вчений і питанню виховання молоді. Професор М. Брайчевський одним із перших став викладати в стінах відновленої Києво-Могилянської академії за власним підручником “Конспект історії України” (1992), у якому виклав свою концепцію історії українського народу, не перевантажену ідеологічними міфами та комплексами меншовартості. Відповідно до тієї концепції, український народ – не тільки не позбавлений історичних традицій державотворення (як твердила імперська історіографія), а й має значно глибші корені у тому процесі, ніж будь-який інший етнос Східної Європи. Найважливішими ланками цього державотворчого поступу були Антське царство – політичне об’єднання слов’янських племен (VI–VII ст.); держава Данила Галицького, що утворилася після татаро-монгольської навали на значному обширі від Волині до Середньої Надніпрянщини і проіснувала до 60-х років XIV ст.; Київське велике князівство, що до 70-х років XV ст. було втіленням невгамонної тяги нашого народу до державності; нарешті, козацька республіка Запорозька Січ – унікальна для середньовіччя політична організація з послідовно демократичним устроєм (кінець XV – друга пол. XVIII ст.). Цей парманентний державотворчий процес в Україні-Русі на кілька століть порушила лише Переяславська угода, яка перетворила Україну у безправний придаток Російської імперії [28, с. 24–24]

Потужне пізнавальне значення мав історіософський курс “Вступ до історичної науки”, в якому він заклав основи нового мислення, справді наукового, об’єктивного висвітлення подій минулого. Заповітом історикам нового покоління повинні стати слова ученого, яким він закінчує цей курс, опублікований у 1995 р. як навчальний посібник для вузів. “Життя висуває на передній план зливу вигод і зацікавлень, заради яких людина часом ладна піти на порушення всіх моральних та юридичних настанов. А відтак з’являється коли не прагнення, то принаймі готовність до кривосвідчення. І тоді перед людиною постає грандіозна проблема суду історії. Цього суду не уникне ніхто. Питання лише в тому, який буде вирок. А буде він адекватний і справедливий...” (цит. за [28, с. 25]).

### *Джерела та література:*

1. Антонович М. М.Ю. Браїчевський. Походження Русі. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1968. – 224 с. // Український історик. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1969. – Ч. 1–3 (21–23). – С. 150–152.
2. Бай Н. Наука, культура і патріотизм в одній іпостаті. Відкриваючи світ Михайла Браїчевського. Подарунок до дня народження / Ніна Бай // Українське слово. – 2009. – № 39. – С. 8–9.
3. Бодак О.П. Архів Михайла Браїчевського у фондах інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Каталог / Ольга Бодак; НАН України; Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського; Ін-т рукопису. – К., [Б.в.], 2007. – 410 с.
4. Бодак О. Літературно-мистецька спадщина М.Ю. Браїчевського як інформаційне джерело україніки інституту рукопису НБВ / Ольга Бодак // Науці праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського / НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Асоціація б-к України; Ред. О.С. Онищенко. – К., 2006. – Вип. – С. 254–259.
5. Браїчевський Михайло Юліанович (1924–2001) // Видатні дослідники української археології. – Львів, 2005. – С. 127–130.
6. Браїчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності: (Соц.-екон. розвиток черняхівських племен) / М.Ю. Браїчевський. – К.: Наук. думка, 1964. – 356 с.
7. Браїчевський М.Ю. Вибрані твори: Іст. археол. студії, публіцистика / [Ред. Л. Винар: Укр. вільна акад. наук у США, Іст. секція та ін]. – К.: Вид. дім КМ Академія; Нью-Йорк: [Б.в.], 1999. – 597 с.
8. Браїчевський М.Ю. Витоки, розвиток та перспективи української державності (Співдоповідь на Установчому з'їзді Руху 8 вересня 1989 р. / М. Браїчевський // Літературна Україна. – 1989. – 12 жовтня. – № 41 (4346).
9. Браїчевський М.Ю. Державній мові – державну підтримку. Відкритий лист Президенту України Леоніду Кучмі // Столиця. – 2000. – 8 квітня. – № 39 (244).
10. Браїчевський М.Ю. Когда и как возник Киев / М.Ю. Браїчевський. – К.: Наукова думка, 1964. – 182 с.
11. Браїчевський М. Конспект історії України / М.Ю. Браїчевський. – К.: Вид. поліграфічний центр “Знання, 1993. – 208 с.
12. Браїчевський М.Ю. Літопис Аскольда [Про одного з фундаторів та першого хрестителя Київської Русі] / М.Ю. Браїчевський. – К.: Укр. центр духовної культури, 2001. – 128 с.

13. Брайтчевський М.Ю. Мова і держава. Відкритий лист Президенту України Леоніду Кучмі // Українське слово. – 2000. – 27 квітня. – Ч. 17–18.
14. Брайтчевський М.Ю. Народ мій завжди буде / М. Брайтчевський // Золоті ворота. – 1991. – Вип. 1. – С. 25–35.
15. Брайтчевський М.Ю. Нація і держава / М.Ю. Брайтчевський // Київ. – 1993. – № 3. – С. 121.
16. Брайтчевський М.Ю. Перспективи української державності / М. Брайтчевський // Розбудова держави. – 1992. – № 1. – С. 52–54.
17. Брайтчевський М.Ю. Походження Русі / М. Брайтчевський. – К.: Наук. думка, 1968. – 224 с.
18. Брайтчевський М.Ю. Про українську державність / М. Брайтчевський // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1989. – Т. XXVI. – Ч. 4 (104). – С. 76–81.
19. Брайтчевський М.Ю. Середньовіччя та Сучасність / М. Брайтчевський // Наука і культура. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 324–326.
20. Брайтчевський М.Ю. Скарби знайдені і незнайдені / Мал. автора. – К.: Наук. думка, 1992. – 84 с.
21. Брайтчевський М.Ю. Твори. Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка Київської Русі / М.Ю. Брайтчевський; Упоряд. Ю.В. Кухарчук. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2004. – 720 с.
22. Брайтчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі / М. Брайтчевський; АН УРСР; Ін-т археології; Відп. ред М.В. Попович. – К.: Наук. думка, 1998. – 261 с.
23. Брайтчевський С.М. Імплікативна філософія Михайла Брайтчевського / С. Брайтчевський // Наукові записки / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія” Сер. Історичні науки. – Ч. 1. – К., 2002. – Т. 20. – С. 71–75.
24. Гводзь М. Два томи правдивої історії України / М. Гводзь // Українське слово. – 2009. – № 20. – С. 10.
25. З листування І. Крип’якевича та М. Брайтчевського // Київська старовина. – 2009. – № 4. – С. 115–132.
26. Іванко А. З когорти шістдесятників М.Ю. Брайтчевський (1924–2001) А. Іванко // Історія України. – 2004. – № 48. – С. 4–8.
27. Ісаєвич Я. Михайло Брайтчевський і його концепція історії України / Я. Ісаєвич // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Київ – Мюнхен, 1994. – Т. XXII. – Ч. 1–4 (120–123). – С. 192–193.
28. Кухарчук Ю. Провісник українського народу / Ю. Кухарчук // Брайтчевський М.Ю. Твори. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – Т.: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / Упорядкування, передмова, наукове редагування і анотований іменний покажчик Ю. Кухарчука. – 720 с.

29. Кухарчук Ю.В. Учений, громадянин, особистість / Ю.В. Кухарчук // Наукові записки На УКМА. – 2002. – Т. 20. – Історичні зошити. – Ч. 1. – С. 10–14.

30. Наливайченко С. Хозарія і Русь в історичній концепції Михайла Брайчевського / С. Наливайченко // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 69–72.

31. Петров В.М. М.Ю. Брайчевський. Біля джерел слов'янської державності (Соціально-економічний розвиток черняхівських племен). – К.: Наук. думка, 1964. – 355 с. // Український історичний журнал. – 1965. – № 3. – С. 152–154.

32. Сагайдак М.А. Михайло Брайчевський у просторі української культури 60—80-х років ХХ ст. / М.А. Сагайдак // Археологія. – 2004. – № 4. – С. 101–105.

33. Сущенко О. Лондон осмислює Брайчевського і ...Київ / О. Сущенко // Вечірній Київ. – 2000. – № 116 (16578).

**Петро Радько (Полтава, Україна). Українська державна ідея в творчості історика Михайла Брайчевського**

У статті розглядається роль відомого українського археолога та історика М. Брайчевського в розвитку та утвердження української державної ідеї. Проаналізована його наукова та громадська діяльність як справжнього провісника свого народу, який поклав свої знання і досвід для боротьби за незалежність української нації.

*Ключові слова: наукова діяльність, громадська діяльність, М. Брайчевський, українська історіографія, українська державна ідея.*

**Петр Радько (Полтава, Украина). Украинская государственная идея в творчестве историка Михаила Брайчевского**

В статье рассматривается роль известного украинского археолога и историка М. Брайчевского в развитии и утверждении украинской государственной идеи. Проанализирована его научная и общественная деятельность как просветителя своего народа, который посвятил свои знания и опыт делу борьбы за независимость украинской нации.

*Ключевые слова: научная деятельность, М. Брайчевский, украинская историография, украинская государственная идея*

**Petro Rad'ko (Kyiv, Ukraine) The Ukrainian State idea in a historian Mykhailo Braichevskiy's works.**

The role of famous Ukrainian archeologist and historian M. Braychevskiy in the development and establishment of Ukrainian public idea is considered to

be researched in this article. His scientific and public activity, and M. Braychevskiy by himself, being educator of his nation, has been analyzed. He devoted his knowledge and experience to fighting for independence of Ukraine's nation.

*Key words: Ukrainian State idea, Mykhailo Braichevskiy's, Ukrainian historiography.*